

De trotserende macht van de geest

Viktor E. Frankl

Hoe vaak komt het niet voor, dat de psychiater als psychotherapeut zijn patiënt, de psychisch zieke mens, voor ogen houdt wat hij allemaal moet doen en hoe hij zich moet gedragen - en dat de patiënt dan de therapeut antwoordt, dat hij het niet kan, dat het niet gaat, dat hij de kracht, de wilskracht, niet kan opbrengen, die daarvoor nodig is; dat hij kortom een zwakke wil heeft.

Bestaat er nu werkelijk zo iets als wilswakke of wilssterkte? Of is het praten daarover tevens reeds een zich er uit praten? Er is een spreekwoord, dat zegt: Waar een wil is, is ook een weg. Ik zou dit spreekwoord gaarne willen variëren door te zeggen:

Waar een doel is, is ook een wil. Met andere woorden wie duidelijk een doel voor ogen heeft en wie ook oprecht van plan is om dit doel te bereiken, zal er zich nooit over beklagen, dat het hem aan wilskracht ontbreekt. Het is echter helaas zo, dat zulke mensen niet alleen hun zogenaamde wilswakke voorwenden, maar er zich ook op beroepen, dat zij zich zelf niet kunnen helpen en dat zij daarom niet anders kunnen, omdat er geen vrijheid van wil bestaat. De vraag is nu wat de praktijk van de psychotherapie, de psychiatrische ervaring, hierop te antwoorden heeft. Is het werkelijk zo, zoals een verkeerd begrepen, doch desniettemin onder het volk verbreide, ten halve begrepen weten-schap ons wil wijs maken, dat de mens - om bijvoorbeeld een Californische geleerde te citeren - onder de diktatuur staat van zijn geslachtsklieren, dat zijn hormonen zijn noodlot zijn en dat bijvoorbeeld de morele inzichten van een mens enkel en alleen van zijn klieren afhangen, zoals deze geleerde zich gelieft uit te drukken? Of is wat niemand minder dan Sigmund FREUD eens gezegd heeft, juist, dat de mens namelijk een wezen is dat door zijn (ik citeer letterlijk!) „Triebwünschen beherrscht wird“, en dat het Ik, zoals FREUD zich uitdrukte, geen baas is in eigen huis?

Niemand zal er aan denken om te ontkennen, dat de mens wensen koestert, die door zijn driftleven bepaald worden. En het was ook van belang en juist om in de tijd, waarin FREUD werkte, een even preutse als wellustige maatschappij het masker af te rukken en een spiegel voor te houden. FREUD zelf had een juist besef van zijn taak en van zijn missie. In een gesprek met de Zwitserse psychiater Ludwig BINSWANGER heeft hij liet ook gezegd: “De mensheid wist wel, dat zij geest had; mijn taak was het haar te laten zien, dat er ook driftleven is”.

Maar is de wereld en de maatschappij intussen niet veranderd? Kan men ook heden ten dage nog zeggen, dat de mens er weet van heeft, dat hij ook een geestelijk wezen is? Of is het heden ten dage niet juist omgekeerd, dat de mens zijn geest-zijn al te vaak vergeet - en tegelijk daarmee vergeet, dat hij vrij en verantwoordelijk is? Is het niet zo, dat de hedendaagse mens maar al te zeer geneigd is om allengs *zijn geest-zijn te verdringen*, om een echte psychoanalytische uitdrukking te gebruiken; evenzeer te verdringen als hij destijds, ten tijde van Sigmund FREUD, van 'het driftmatige in hem niets wilde weten?

Het is inderdaad niet moeilijk om aan te tonen, dat *de hedendaagse mens de geest moede, geestesmoede* geworden is. Het liefst zou hij zijn geest, zijn vrijheid en zijn verantwoordelijkheid van zich afzetten, hetgeen men de *pathologie van de tijdgeest* zou kunnen noemen. Daarom is het de taak van hedendaagse psychotherapie om van een geheel andere kant als FREUD het gedaan heeft (als het moest doen) de kollektieve, de *kulturele neurose van deze tijd* te benaderen. Een psychiater van de kliniek voor zenuwziekten van de universiteit van Giessen, de docent KRAISMER,

heeft onlangs er zeer terecht op gewezen, dat zich een nieuw tijdperk van de psychotherapie begint af te tekenen en wel in dien zin, dat tot nu toe de geest (in de zin van Ludwig KLAGES) als tegenstrever van de psyche werd beschouwd, terwijl de nieuwe psychotherapie daarentegen de geest tot haar trouwe bondgenoot maakt in de strijd om het gezond maken van de psyche.

Wij kunnen dit ook zo formuleren, dat wij tegenover FREUD zeggen: De hedendaagse mens weet meer dan genoeg, dat hij driften heeft; wij moeten hem eer het tegendeel duidelijk maken. namelijk dat hij ook geest heeft; geest, vrijheid en verantwoordelijkheid. Wat wij heden ten dage als zenuwartsen, die midden in onze tijd staan en ook bereid zijn om tegenover deze tijd stelling te nemen, te doen hebben, is: Wij *moeten de mens weer "vrij" spreken - vrij en verantwoordelijk.*

Maar - zo zal men ons tegenwerpen - is het niet juist de wetenschap, de natuurwetenschap en in haar kader de neuropsychiatrie, die telkens weer het bewijs schijnt te brengen hoe fataal de mens afhankelijk is van die dingen als erfelijkheid en opvoeding, aanleg en milieu, of - als men de voorkeur geeft aan een mytisch aandoende formulering - van bloed en bodem?

Is 'het psychisch karakter van de mens dan niet aangeboren? En is het karakter dan niet als een noodlot verbonden aan het type van de lichaamsbouw?

Wie zo spreekt, bewijst daarmee alleen, dat hij bij alle lichamelijke, psychische en maatschappelijke afhankelijkheid het specifiek menselijke geheel over het hoofd ziet. Want mens-zijn in de eigenlijke zin begint eerst daar waar de mens boven al zijn afhankelijkheid uitstijgt, en wel krachtens datgene wat *men de trotserende macht van de geest zou kunnen noemen.*¹

Tot deze afhankelijkheid, die wel machtig, maar niet almachtig is, behoort ook *het eigen karakter, en ook ten aanzien hiervan heeft de mens principieel een vrije speelruimte.* Om niet abstrakt te blijven zou ik een voorbeeld willen geven: Een jeugdige patiënte, die van de haar handelende psychiater verwijten te horen krijgt over haar lafheid ten aanzien van het leven en haar neiging om voor het leven te vluchten, beantwoordt dit verwijt met de volgende woorden: "Maar dokter, wat wilt u? Ik ben nu juist typisch een enigst kind volgens Alfred ADLER." Zij wilde daarmee zeggen, dat zij zichzelf en dat men haar niet kon helpen, omdat zij in de zin van de individualpsychologische leer en school eigenschappen verworven had, die nu eenmaal niet te veranderen zijn. En daarmee staan wij oog in oog met *een typisch neurotisch* gedragspatroon, namelijk het *fatalisme, dat wil zeggen het bijgeloof aan de overmacht van het noodlot.* Want juist de neurotische mens neigt tot het volgende gedrag: hij legt zich als het ware vast op hetgeen hij bij zich zelf vaststelt. Hij vergeet alleen, dat de mens over hetgeen het noodlot geschikt heeft, nog te beschikken heeft en dat hij eigenlijk het woord noodlot niet in de mond mag nemen vooraleer hij zulks gedaan heeft of tenminste getracht heeft te doen. Wie zijn noodlot a priori bezegeld acht, zal vanzelfsprekend ook niet in staat zijn het te overwinnen. Zoals gezegd, geldt dit alles eerst met recht ten aanzien van het schijnbare noodlot in de mens, dus ten aanzien van zijn *innerlijke* machten, zoals zijn driftleven. De mens heeft vanzelfsprekend een driftleven. Wie, en zeker welke wetenschapsmens. zou dit willen bestrijden? De mens *heeft* dus driften, maar de driften hebben niet de mens.

¹De mens behoeft gelukkig van dit trotserend vermogen geenszins voortdurend gebruik te maken, want de mens handhaaft zich even vaak ondanks zijn erfgod, ondanks zijn milieu en ondanks zijn driftleven als dank zij zijn erfgod, zijn milieu en zijn driftleven. Voor deze aanwijzing ben ik Dr. Gertrud PAUKNER dank verschuldigd.

Wij hebben ook niets tegen het driftleven en wij hebben er evenmin iets op tegen, dat de mens eventueel ja zegt ten aanzien van zijn driften. Maar wij willen hier-bij een ding opmerken: namelijk dat ieder ja-zeggen ten aanzien van het driftleven steeds veronderstelt, dat de mens ook de vrijheid heeft om in een bepaald geval neen te zeggen. Waarmede ik bedoel te zeggen, dat voor alles, vóór al het driftmatige de vrijheid erkend moet worden - *de principiële vrijheid om ook neen te kunnen zeggen*. Want de mens is het wezen, dat nu juist neen zeggen *kan*, ook tegenover *zichzelf*, en dat geenszins *tot zichzelf* in alle gevallen *ja en amen* behoeft te zeggen. Ik kan dit ook minder elegant zeggen, zoals ik al tegenover menig patiënt heb gedaan, als deze bij mij er mee kwam aandragen, dat hij nu eenmaal zus of zo van aard was en deze of gene eigenschap had, bijvoorbeeld licht beïnvloedbaar te zijn of de neiging om zich te laten gaan. Aan deze mensen vraag ik dan steeds: Goed, ik geef toe, dat u nu eenmaal deze of die eigenaardigheid hebt, *maar moet men zich dan alles van zichzelf laten welgevallen?*

Keren wij nu tot ons uitgangspunt terug, dat namelijk de mens een driftleven heeft, maar dat hij tevens en evenzeer vrijheid heeft. Dit is het nu juist wat hem van het dier onderscheidt. Want het dier *heeft* eigenlijk geen driftleven. Het dier *is* als het ware zijn drift-leven, dat wil zeggen dat het hiermede identiek is - terwijl de mens zich als het ware met zijn driften moet vereenzelvigen, hetgeen juist dan geschiedt als hij aan deze drift toegeeft. 'Maar de stelling, dat de mens vrijheid heeft, is niet geheel korrekt. Eigenlijk zou men moeten zeggen: zoals het dier zijn driftleven *is*, zo *is* de mens zijn vrijheid. Want wat men alleen maar heeft, kan men tenslotte ook verliezen. Maar vrijheid is de mens onvervreemdbaar eigen. Want ook waar hij afstand doet van zijn vrijheid, waar hij zijn vrijheid prijs geeft, daar doet hij vrijwillig afstand en geeft hij zijn vrijheid... . in vrijheid prijs.

Ik weet, dat er filosofische richtingen bestaan, die de vrijheid bestrijden; de betreffende filosofen geven wel toe, dat de mens zich voelt en beleeft alsof hij vrij is, doch in werkelijkheid zou hij allerm minst vrij zijn en zou zijn gevoel van vrijheid een zelfbedrog zijn. Andere filosofen beweren weer het tegendeel.

Zij zeggen dan, dat de mens zich niet alleen vrij voelt, maar het ook is. Zo staan opvattingen tegenover elkaar en de zenuwarts zal deze strijd onder de filosofen niet kunnen beslechten. Maar misschien mag hij er op wijzen, dat in de psychiatrie psychische uitzonderingstoestanden bekend zijn, waarin de mens zich ook als niet vrij beleeft. En ik kan er aan toevoegen, dat zulke uitzonderingstoestanden niet alleen bij geestesstoringsen voorkomen, doch ook bij normale proefpersonen kunnen worden opgewekt. Men behoeft namelijk slechts een paar miljoenste delen van een gram van een chemische substantie, namelijk van een lysergine-zuur² in te nemen en men komt in een toestand van vergiftiging, die wel slechts een paar uur duurt, maar met hoogst eigenaardige gevoelsstoringsen gepaard gaat. De proefpersonen delen bijvoorbeeld mede, dat zij het gevoel hadden alsof hun lichaam veranderd was; hun ledematen leken hen bijvoorbeeld vele dimensies groter, terwijl de gezichten, die zij in hun omgeving waarnamen, hen vertrokken toeschenen, alsof een surrealist ze getekend had. Wezenlijk bij dit alles lijkt mij nu het volgende: Vele proefpersonen vertellen, dat zij automaten, marionetten of speelpoppen waren. En zij bedoelen hiermede te zeggen, dat zij zich zelf als onvrij beleefden. Wij kunnen ons nu afvragen: indien het werkelijk waar is wat zo menig filosoof beweert, dat de mens, althans zijn wil, niet vrij is, *dan heeft de mens blijkbaar eerst een vergiftiging door*

²d-lyserginezuur - diëthylamide (L.S.D. 25).

bijvoorbeeld lyserginezuur *nodig om zich van deze waarheid te kunnen overtuigen*. Maar dan zou ik willen vragen: Wat is dat voor een waarheid, waarvan men zich eerst kan overtuigen als men een zwaar zenuwvergif heeft ingenomen? En ik zou met deze vraag willen besluiten: Wat is meer waarschijnlijk: dat de normale mens een onvrij wezen is, dus geen vrije wil heeft en daarvan alleen niets merkt omdat hij zichzelf misleidt, en dat hij van dit zelfbedrog alleen bevrijd kan worden door lyserginezuur-diëthylamide? Of is het niet meer waarschijnlijk, dat de mens zich vrij voelt en ook vrij is, en dat *eerst een zwaar zenuwvergif als het lyserginezuni ertoe moet bijdragen om hem zijn vrijheid te doen vergeten?*

Het antwoord laat ik aan het gezond mensenverstand over. Vergeten wij een ding niet: het oordeel over vrijheid en onvrijheid van de mens wordt niet in theorie alleen geveld, maar in eerste instantie in de praktijk